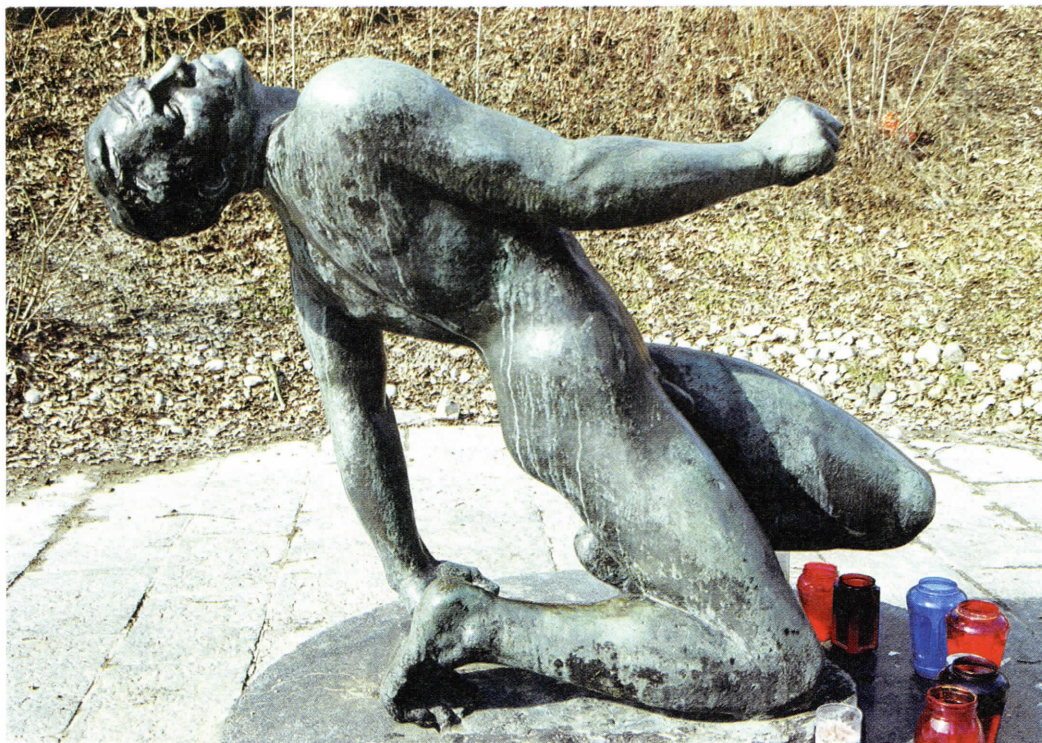

Gramozna jama, kjer je bil ustreljen dr. Aleš Stanovnik

Janez Stanovnik je napisal knjigo *Aleš Stanovnik in njegov čas*; izdala jo je Zveza združenj borcev in udeležencev NOB Ljubljana. V njej govori o svojem stricu dr. Alešu Stanovniku, vodilnem predvojnem krščanskem socialistu, ki so ga 22. maja 1942 aretirali Italijani in 2. junija ustrelili v Gramozni jami. Glavni namen Stanovnikove knjige je, da krivdo za smrt dr. Aleša Stanovnika zvali na "desno" oziroma "katoliško" stran.

Fotografije: Ivo Žajdela

Pamflet o krivdi 1. del

Praktično vse v tej knjigi je podrejeno temu namenu. Knjiga je pravzaprav, pa ne bom prav nič pretiraval, en sam propagandni pamflet. Če bi hotel ovreči večino nesmislov, neresnic, namernih napačnih interpretacij, mešanja vzrokov in posledic, bi moral napisati knjigo vsaj takšnega obsega, kot je Stanovnikova. To seveda ni mogoče, le kdo bo to počel, zato se bom v tem kratkem odmevu omejil samo na nekaj tem in trditev, ki so prikazane napačno, ker menim, da je tudi glavno sporočilo te knjige napačno. Problem je seveda, da tega večina bralcev ne bo opazila, eni ne zato, ker za to ne bodo zainteresirani, eni pa zato, ker slabo poznajo naše predvojno in medvojno dogajanje. Toda za poznavalca tega dogajanja že podatki, ki jih je navedel avtor knjige, dovolj razločno povedo, da se da z njimi zagovarjati povsem nasprotno trditev, kot jo je prikazal Stanovnik.

"Mi" smo (bili) vse

Knjiga, še posebej njen drugi del, ki se tiče samih okoliščin okupacije

in komunistične revolucije ter vloge dr. Aleša Stanovnika v njej, je praktično en sam konstrukt. Cele strani, ki govorijo o odgovornosti "desne" strani za "bratomorni spopad", so napisane tako, kot bi jih pisal "zgodovinar" Janko Pleterški, in ni naključje, da je bil Pleterški tudi avtorjev mentor pri pisanju knjige. Glavna značilnost tega pisanja je, da avtor zamolči vse bistvene elemente, ki so v nekem pojavu oziroma pri nekem procesu nastopali, in navaja samo nekatere, skrbno izbrane, potem pa na podlagi tega sklepa predvsem o krivdi "druge" strani, ki da je vsega kriva. Pravzaprav še huje: ta "druga" stran, ki je bila pri komunistični revoluciji glavna tarča revolucionarnega terorja, nastopa samo kot poosebljena negativnost. Te negativce (kolaborante in izdajalce) so "naši", ki so vedno zakriti pod mogočne termine, kot so "ljudske množice", "ljudska oblast", "osvobodilne sile" in še cela vrsta podobnih praznih, vendar visokozve-

nih terminov, uničevali. Uničevali pa so jih prav zato, ker so jim pripisali, da so negativci. Za takšne pa so jih razglasili pozitivci (naprednjaki in kar je še podobnih praznih propagandnih izrazov). Skratka, vse, kar smo počeli "mi", "naša stran", je bilo v redu (razen seveda kakšnega ekscesa, čemur pa se v vojni ni mogoče izogniti, kot je nedavno v nekem in-

Dr. Aleš Stanovnik

tervjuju izjavil Janez Stanovnik), vse, kar se tiče druge strani ("desne", "katoliške"), pa je bilo narobe.

Kamenjanje sv. Štefana

Janez Stanovnik svojo zgodbo o nesrečni smrti strica Aleša Stanovnika gradi na tej neizmerno poenostavljeni shemi tako rekoč od prvega stavka. Prav ničesar ni prepustil naključju, dramaturgija je naravnana za potrebe glavnega sporočila knjige, kdo je odgovoren za smrt dr. Aleša Stanovnika. Prvi odstavek je skrbno tempiran na začetek, tako da ima bralec že od samega začetka sugerirano, kdo je v tej (in v celotni medvojni slovenski) zgodbi negativec in kdo pozitivec.

Takole začne: "Aleša so ubili! Vsi smo onemeli, sporoča Kocbek zgodovinskemu spominu v svoji Tovaršiji (1949, str. 32) pretresljivi trenutek, ko je Janez Tominc-Tomaž mukoma izustil to strašno vest. Od dolge in naporene poti izčrpani glasnik Tomaž ni mogel slutiti, da bo natančno čez tri mesece tudi njega zadela nič manj kruta usoda: vaška straža iz Ambrusa ga je neoboroženega pobila z motikami

in kamenjem, vaški župnik ga ni hotel po krščansko pokopati /.../”

Kolikor podatkov, skoraj toliko neresnic. Vaška straža v Ambrusu je nastala vsaj dva meseca po dogodku. Nobenih motik ni bilo. Tominca je naslednji dan pokopal duhovnik po krščanskem obredu v Ambrusu. Takratni ministrant dodaja, da je takratni ambruski župnik Ivan Žavbi marca 1943 izjavil, da ne bo več pokopal partizanov. Takrat so namreč ti povsem opustošili Ambrus in okoliške vasi in povzročili neizmerno gorje pri prebivalstvu. Glede nesrečnega dogodka s Tomincem je treba navesti nekatere okoliščine in natančne podatke. Janez Tominc, formalno krščanski socialist, je v začetku septembra 1942 v Primci vasi pri Ambrusu nastopal kot popagandist OF. Še huje (za tisti čas), zbiral naj bi imena krščansko usmerjenih ljudi, in potem ko so ga sogovorniki vprašali, čemu to počne, je začel bežati. Nekaj moških se je, bilo je v večernem času, zato poglalo za njim, da bi mu vzeli spisek z imeni, eden naj bi za njim vrغل kamen, ki pa ga je zadel prav v glavo (nobenega kamenjanja ni bilo, kaj šele takšno, kot ga je doživel sveti Štefan, kot je zapisal neki propagandist).

Vračanje udarcev

Prav vsi, ki so doslej pisali o tej temi, pa bi morali upoštevati (pa niso), da so bile takrat politične okoliščine že skrajno napete. Komunisti in partizani so pred tem že eno leto sistematično pobijali politične nasprotnike, med njimi verne ljudi in duhovnike. Dva meseca pred tem so partizani v sosednji župniji Hinje ugrabili tamkajšnjega kaplana Henrika Novaka in učiteljico Darinko Čebulj, ju strahotno mučili in umorili. Še danes nimata groba. Italijanska ofenziva, povzročena s povečini neodgovornimi partizanskimi akcijami, je bila na vrhuncu in je zelo hudo prizadevala civilno prebivalstvo. Tominc je bil torej žrtev svoje politične akcije, v katero se je vpregel, in nesrečnega naključja.

Vse to je Stanovnik zamolčal, Tominca pa je prikazal kot kristalno čisto nedolžno žrtev politično nasprotne strani, ki da je bila poosebljena negativiteta. Toda ni bila. Komunisti so

jo zgrabili za ovratnik in jo potegnili v svoj bojovniški ring ter s pretepanjem prisilili, da se je začela braniti in udarce vračati. Vsa dejstva govore o tem. Zato je človek vedno znova začuden, kakšnih zavijanj podatkov in kakšnih nesramnih trditvev so sposobni tisti, ki bi še naprej radi branili pridobitve revolucije (pokojnine, privilegije in zgodovinsko podobo).

Dvojna merila

V prvem delu knjige sledimo opisom otroštva oziroma družine Stanovnikovih iz Horjula. Tudi če upoštevamo, da je avtor knjigo pisal tudi za svoje sorodstvo in da je pisal o svoji družini, o svojem starem očetu, očetu in njegovem bratu dr. Alešu Stanovniku, je tudi ta del skrajno idealiziran in poenostavljen. Svojega očeta Ivana, ki je imel velik vpliv na brata Aleša, je prikazal kot velikega naprednjaka in predvsem borca s konservativnim klerikalizmom, čeprav je delal politiko skozi SLS. Pravzaprav se je začelo že s sporom Aleševga očeta Ivana z domačim (horjulskim) župnikom Nastranom, kar je očitno odločilno pripomoglo k spopadanju njegovih sinov s “klerikalci”, Korošcem in s spogledovanjem z liberalci in celo komunisti. Avtor potem na široko poudarja pozitivne lastnosti bratov Ivana in Aleša, kako sta bila Krekovsko socialno čuteča in narodno zavedna, “drugo stran” pa žigosa s termini, kot so “klerikalna inkvizicija”, “fašistično-korporativistična organi-

zacija” ali “klerikalni establišment, ki je čedalje bolj drsel v fašizem”. Koroščevo pragmatično politiko prikazuje kot skrajno škodljivo, enako pragmatično politiko Stanovnikov, ki v knjigi aktivno nastopajo, pa kot skrajno pozitivno, ker so sodelovali z liberalci in komunisti. Dvojna merila ga ne skrbijo, gre samo za “naše”, ti pa so toliko “svetlejši”, v kolikor temnejši luči naslikamo nasprotnike.

Demonizacija brez vzrokov

Aleševo narodno avtonomaštvo je prikazal kot nekaj izrazito pozitivnega, toda to pozitivnost je skušal doseči tudi tako, da je avtonomaštvo “oficijalne klerikalne stranke” razglasil za demagoško. Ko je omenil “demonizacijo komunizma” po letu 1935 z “desne” strani, ni niti z besedico omenil, zakaj je do nje prišlo.

Na več mestih je avtor Alešu Stanovniku pripisal mnenje ali strinjanje s čim, čeprav potem ni navedel, na podlagi česa je to storil, zato je na nekaterih mestih več kot očitno, da mu pripisuje mnenja, ki jih z viri ne more dokazati. Zaradi omejenosti prostora vseh primerov ni mogoče navesti, zato naj omenim samo en primer očitnega pripisovanja, tokrat svojemu očetu Ivanu. Ko se je dotaknil odnosa uradne politike do novih okupatorskih oblasti leta 1941 (skrajno pri-

stransko seveda), je omenil, kako sta to komentirala brata Aleš in Ivan (avtorjev oče). Medtem ko naj bi bil Aleš omenjal Cankarjeve hlapce, naj bi bil Ivan omenil sklep vodstva SLS s 30. marca, po katerem ne bo nihče sodeloval z okupatorjem. Posumimo lahko, da je avtor ta podatek pripisal svojemu očetu na podlagi novodobnih omenjanj tega sklepa (z njim je v *Enciklopediji Slovenije* in v drugih zgodovinskih pregledih tendenciozno manipuliral zgodovinar Janko Prunk, ne da bi upošteval vrednost takšnega sklepa in kasnejše situacije).

Mešanje vzrokov in posledic

Kaj naj si mislimo o naslednjih avtorjevih stavkih: “Vlogo Sovjetske zveze in Kominterne so poudarjali komunisti, da bi s tem utrjevali svojo ‘vodilno vlogo’, kasneje pa profašistični kritiki, ker so hoteli dokazati svojo tezo, da je bila NOB komunistična revolucija.” (89)

“V zgodovinski retrospektivi lahko ugotovimo, da se je slovenska katoliška desnica ujela v svojo lastno past: z ekskomunikacijo komunistov iz slovenskega nacionalnega občestva je razglasila odporniško gibanje OF za komunistično revolucijo in se odpovedala odporu proti okupatorju ter se odločila za kolaboracijo.” (103)

“Politična kolaboracija z italijanskim okupatorjem se z ustanovitvijo Slovenske legije in Slovenske zaveze začenja pripravljati na bratomorno vojno pod krinko borbe proti boljšeizmu.” (109)

“Razglasitev SNOO za edinega legitimnega predstavnika slovenskega odpornišтва je zato pomenila v tistih okoliščinah poskus preprečevanja bratomorne vojne, ne pa nasprotno, kot so argumentirali celo nekateri pravniki.” (110) Pri “nekaterih mestih več kot očitno, da mu pripisuje mnenja, ki jih z viri ne more dokazati. Zaradi omejenosti prostora vseh primerov ni mogoče navesti, zato naj omenim samo en primer očitnega pripisovanja, tokrat svojemu očetu Ivanu. Ko se je dotaknil odnosa uradne politike do novih okupatorskih oblasti leta 1941 (skrajno pri-

Janez Stanovnik

» Bo držalo, kar govore nekateri, da se ti lahko komunist hladnokrvno in zavestno laže in te hkrati gleda v oči? To so sicer ostre formulacije, toda ob neverjetni množici očitnih nesmislov in strašnih podtikanj političnim nasprotnikom, ki so bili med vojno predvsem žrtve divjanja komunističnega terorja, s katerimi je posejana knjiga Janeza Stanovnika, racionalno ni mogoče navesti nekakšnih prijaznih in umirjenih ugotovitev.

Še en primer: "Bitka za legitimnost osvobodilnega gibanja OF, ki je uživalo podporo in zaupanje vsega slovenskega naroda na vseh ozemljih, ki jih naseljuje, je naletela na oster odpor reakcionarnih politikov, ki so hoteli s kolaboracijo in čakanjem obdržati oblast. Zgodaj v letu 1942, ko so partizanske enote osvobajale čedalje večje predele slovenskega ozemlja na Dolenjskem, Notranjskem in Štajerskem, pa je kolaborantska Slovenska zavzea začela organizirati bratomorni spopad." (111)

Načrtnost neresnic

Ni mogoče razumeti, kako lahko nekdo tako pretirava in piše o "vsem" slovenskem narodu, o "vsem" slovenskem ozemlju in o nekakšnih "osvobajanjih" slovenskega ozemlja. Gre za neskončna pretiravanja, ki z realnostjo nimajo praktično nič skupnega, da ne govorimo o navajanju vzrokov za nastanek oborožene protirevolucije in posledične povsem izsiljene in taktične naslonitve na navzočega okupatorja (nikakor pa ne nekakšne "čiste" kolaboracije, ki jo omenja). Če zamolčiš praktično vse bistveno, potem lahko pišeš takšne nebuloze.

Zloben bi bil, če bi zapisal, da se je "očetu naroda" pri njegovih osmih krizih, ki jih nosi, malo umsko zafeceljalo, morda bi ga podcenjeval, če bi ob gornji trditvi zapisal, da iz njega prihaja "starčevska zloba", verjetno gre za načrtno in brezkompromisno stališče, kjer se zavestno zamolči resnica in se zapiše neresnica. "Oče naroda" je pač politik z dolgim stažem in je navajen izrekanja propagandnih floskul. Sam namreč pre dobro ve, da je bilo "odporniško gibanje OF" samo lepa maska za komunistično revolucijo. Bistvenega

medvojnega početja komunistov in partizanov pač ne moreš zamolčati, kot je to v neki svoji knjigi storil njegov kolega Janko Pleterski, in potem na tej neskončni polresnici ene prikazovati kot izrazite pozitivce, druge pa kot izrazite negativce. Trezen človek se ob tem početju lahko samo vpraša: ali je tem ljudem res tako vseeno, kaj si bodo o njih oziroma njihovem pisanju mislili ljudje, tisti, ki jim ni vseeno za resnico, predvsem ljudje v prihodnosti, ko bo primež indoktrinacije z miti o NOB popustil.

Zamolčevanje bistva stvari

"Aleš je vedel, da v bratomorni spopad – državljansko vojno in revolucijo – silijo in izzivajo ekstremisti z desne in leve strani slovenske scene. Na ekstremni desnici so Mladci in Stražarji, tedaj preoblečeni v Slovensko legijo in MVAC, poskušali z vsemi silami osvobodilni boj prikazati kot komunistično revolucijo in komunistično zaroto, da bi na ta način pridobili politično opravičilo za vojaško in politično sodelovanje z okupatorjem." (106)

Najprej, takrat (do Stanovnikove aretacije) še ni bilo "MVAC", ki jo kot odiozni termin tendenciozno omenja avtor, saj je to bil italijanski termin, protirevolucija pa sebe ni nazivala tako, ampak od poletja 1942, ko je začela nastajati, kot vaške straže. Neresnične in skrajno nepošteno so avtorjeve besede, da

je z nekakšnimi navedbami revolucije šlo za "opravičilo za vojaško in politično sodelovanje z okupatorjem". Sploh je povsem neresno danes, ob neizmerni množici raznovrstne literature, govoriti, da leta 1942 ni šlo za komunistično revolucijo.

Revolucionarni odlok

Ko je omenjal odlok s 16. septembra 1941, s katerim je OF oziroma SNOO monopoliziral odpor proti okupatorju in predpisal smrtno kazen za vse, ki bi se kakorkoli vojaško organizirali zunaj OF, je avtor zapisal: "Dogodki, ki so temu sledili, pa so v celoti upravičili ta korak: vaške straže in slovensko domobranstvo so dokazali, kako upravičen je bil ta odlok." Gre za klasično zamenjevanje vzroka in posledice oziroma opravičevanje tega revolucionarnega odloka. Poleg tega je ob tem, torej pred datumom 16. 9. 1941, omenil delovanje Slovenske zaveze, čeprav je bila ta ustanovljena komaj aprila 1942. Da bi bila zmeda še hujsa, avtor je namesto nje seveda imel pred očmi predvsem propagandni učinek svojih konstruktov, je dodal, da odlok "žal ni mogel preprečiti izdajalskega povezanja z okupatorjem, katerega žrtev je postal tudi Aleš Stanovnik". (92)

Naslednji takšen tendenciozni pristavek je naredil, ko je omenil, da se je Aleš Stanovnik dogovarjal tudi s politikizirano "desno" sceno. Zapisal je: "In Aleš, ki je bil glede tega glavni sogovornik in pogajalec, je postal naj-

bolj izpostavljen. Vsi, ki so se pogajali z njim, so vedeli, da se pogajajo s članom vrhovnega plenuma OF. To pa je bilo zanj usodno." (95)

Zamolčevanje konteksta

Ko je navedel odlomek iz letaka z naslovom *Ultimat*, v katerem je Straža zapisala "Čim bi kroglja iz od OF najete bratomorilske roke zadela še enega Slovenca, bo pred vso slovensko javnostjo razgrnjen seznam petnajstih voditeljev komunistične OF", je Janez Stanovnik k temu odlomku dodal izrazito tendenciozno pripombo: "Aleš Stanovnik je bil eden izmed petnajstih članov Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO)!" Pravzaprav je odlomek samo zaradi tega tudi navedel, da bi bralca s takšnim tendencioznim namigom čim bolj pripravil v svojo končno tezo, da je za Stanovnikovo smrt kriva "desnica". Pri tem je seveda moral zamolčati vse okoliščine stražarskega ultimata: da je bil ta izdan 21. decembra 1941, potem ko so vosovci čedalje pogosteje ubijali politične nasprotnike (4. decembra na primer Fanouša Emmra, ki se je organiziral mimo OF oziroma njenega famoznega odloka), da se komunisti oziroma vosovci na ultimatu niso prav nič ozirali, ampak so svojo revolucionarno morijo nadaljevali "namoteno" naprej, in da stražarji grožnje niso uresničili.

Šele celo leto kasneje, ko je ta revolucionarni teror vzel življenja že preko tisoč Slovencev in ko je bila dežela pod hudimi uničevalnimi ukrepi okupatorjev (talci, internacije, požigi), je domnevno prišlo do kratkotrajnega "protiukrepa" ob tako imenovanih božičnih racijah, ki so bile uperjene izključno proti zatiranju tega terorja in ki so vse do danes v publicistiki prikazane na povsem enostranski način, brez navedbe ključnega elementa, to pa so vzroki za takšno ravnanje. Seveda, vse to Janeza Stanovnika ni zanimalo, zanimali so ga samo nekateri navedki, povsem iztrgani iz konteksta celote dogajanja, ki jih je potem uporabil za svoje tendenciozne potrebe.

Nadaljevanje prihodnjic
Ivo Žajdela

